

Библиотека
ТЕМАТСКИ ЗБОРНИЦИ

Књига 6

О ВРЕДНОСТИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Зборник етнолингвистичких радова

2

Уредио Дејан Ајдачић

АЛМА

Београд, 2019

Садржај

Јежи Бартмињски <i>О профилисању појмова с тачке гледишта когнитивне етнолингвистике</i>	7
Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик <i>Концепт ‘породица’ у српском језику у светлу систематских података</i>	37
Маријана Ђукић <i>Лингвокултуролошка анализа концепта ‘пријатељство’ у српском језику и српској култури.</i>	60
Пјотр Мироха <i>Полисемија српске лексеме ‘народ’ и њене последице. Пример „Начертанија“ Илије Гарашићина</i>	96
Весна Николић <i>Концепт ‘понос’ у српском језику и култури</i>	111
Марија Стефановић <i>‘Здравље’ у српском језику: ка когнитивној дефиницији</i>	143
Светлана Толстој <i>Неколико руско српских паралела из области народног правосуђа</i>	160
Дејан Ајдачић <i>‘Праведност’ у српском језику</i>	175

Маријана Р. ЂУКИЋ

Институт за српски језик САНУ
Београд*

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКА АНАЛИЗА КОНЦЕПТА ПРИЈАТЕЉСТВО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И СРПСКОЈ КУЛТУРИ**

Предмет рада је лингвокултуролошка анализа појма *пријатељство* у српском језику и српској култури. Циљ рада јесте да се представи и опише концепт *пријатељство*, односно да се дође до когнитивне дефиниције овог појма, према схватању српског народа. Истраживање ће бити спроведено по методологији Жежија Бартмињског, оснивача лублинске етнолингвистичке школе. Наиме, у обзир ће бити узети језички подаци из три типа извора: системских, анкетних и текстуалних. Системски подаци важни за разматрани концепт добијени су из шестотомног речника савременог српског језика, етимолошког речника, асоцијативног речника, два речника синонима и три речника жаргонских речи и израза. Анкета је подразумевала испитивање актуелних представа о појму *пријатељство* међу старијим и млађим говорницима српског језика. У оквиру анализе текстова, пратили смо најпре котирање појмова *пријатељство* и *пријатељ* у пословицама, као најмањим клишеираним текстовима, који имају прецедентни значај, а затим и употребу ових појмова у политичком и рекламном дискурсу савременог српског језика. Сваки од наведених извора обогатио је концепт *пријатељство* релевантним чињеницама.

Кључне речи: српски језик, лингвокултурологија, семантика, језичка слика света, когнитивна дефиниција, концепт *пријатељство*.

* Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. УВОДНА РЕЧ (ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ РАДА И ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ)

1.1. Предмет овог рада представља анализа концепта *пријатељство* у српској лингво-културалној заједници. Именовани концепт укључује у себе разноврсне стереотипне елементе, аксиолошки различито хијерархизоване. Циљ истраживања јесте да се реконструкцијом језичко-културалне слике света појма *пријатељство* дође до одговора на питања како говорници српског језика разумеју и доживљавају пријатељство, како се овај појам котира у њиховом вредносном систему и којим је релевантним чиниоцима профилисан.

1.2. Истраживање концепта *пријатељство* биће спроведено у складу са методолошким основама и теоријским поставкама које је у својим радовима детерминисао Јежи Бартмињски, утемељитељ лублинске етнолингвистичке школе. Наиме, како истиче Бартмињски, културни концепти не садрже само описне карактеристике својих денотата, већ и богате историјско-културне конотације и изразито вредновање, па чак и изврсна сценарија понашања, те је за њихово проучавање потребна нова методологија, сложенија од оне која се користи у истраживању семантике назива предмета, биљака или животиња (предговор Ј. Бартмињског у [Ајдачић 2015: 7–8]). Та методологија подразумева прикупљање и обраду језичке грађе различитог порекла – системске, анкетне и текстуалне податке, које Бартмињски скраћено назива „САТ” [Ајдачић 2017: 65]. Концепт *пријатељство* у српском језику и култури биће анализиран и представљен на основу сва три наведена типа језичких података: системских – подаци из речника српског језика (општих и посебних), анкетних – подаци добијени обрадом резултата анкете спроведене међу старијим и млађим представницима српског народа и текстуалних – подаци ексцерпирани из зборника пословица, али и подаци из корпуса савременог српског језика¹ и са различитих интернет сајтова. При опису концепта *пријатељство*, когнитивно врло комплексног и заснованог на искуственој подлози, лексема-номинатор концепта (лексема *пријатељство*) и лексема-носилац концепта (лексема *пријатељ/пријатељица*) биће анализирани са аспекта њи-

¹ Адреса корпуса: www.korpus.matf.bg.ac.rs.

ховог дефинисања у стандардним лексикографским изворима, али и у споју са осталим речима из истог семантичког поља: синонимима, антонимима, творбеним и семантичким дериватима и жаргонским лексичким варијантама. На основу података из *Асоцијативног речника српског језика*, биће анализирано репрезентативно асоцијативно поље „пријатељ”. При реконструкцији језичке слике појма *пријатељство* користићемо и текстуалне језичке податке. У оквиру анализе текстова, најпре ћемо представити материјал народних пословица у вези са појмовима *пријатељ* и *пријатељство*, који ће указати на традиционалну утемељеност одређених вредносних параметара у представи пријатељства. Употребу наведених појмова сагледаћемо и у политичким и рекламним текстовним исказима, које ћемо ексцерпирати из електронског корпуса савременог српског језика, као и са различитих интернет сајтова. Приступ живој и актуелној језичкој свести говорника омогућиће нам и подаци анкетног истраживања, којим ће се детерминисати много више особина релевантних за мапирање концепта *пријатељство* у српском језику и српској култури.

Циљ овако усмереног истраживања јесте доћи до когнитивне дефиниције појма *пријатељство*. Когнитивна дефиниција, према Жежију Бартмињском [2011: 93], треба да доведе до адекватног описа концепта, и то тако што ће пружити одговоре на питања о „начину поимања предмета од стране говорника датог језика, тј. о начину (друштвено утврђеном и доступном проучавању кроз језик и употребу језика) стицања знања о свету, категоризације његових појава, њихове карактеризације и вредновања”.

2. ПРИЈАТЕЉСТВО ИЗ УГЛА СИСТЕМСКИХ ПОДАТАКА

2.1. Етимологија. Према подацима које пружа *Етимологјски рјечник хрватскога или српскога језика* Петра Скока, именица *пријатељство* представља апстрактум на *-ство* од старословенског глагола *prĕjati*, *prĕjō* (у питању је индоевропски, свесловенски и прасловенски корен **pri-* „*prodesse, favere*”). Свесловенске и прасловенске су и радне именице на *-тељ*: *пријатељ* и *-ица*: *пријатељица*. Етимолошки посматрано, дакле, у основи речи *пријатељство* и *пријатељ* јесте глагол *пријати*, који се, по Речнику МС, дефинише на следећи начин: „одговарати чијем укусу, бити пријатан, угодан, изазивати задовољство, уживање”. Оваква етимологија

упућује да се централни параметар у концепту *пријатељство* односи на то како се људи осећају у друштву пријатеља, односно какав је доживљај пријатеља (да им прија, да се осећају пријатно). Подаци из савремених речника српског језика обогатиће овај концепт другим релевантним особинама.

2.2. Лексикографска дефиниција. Како истиче Јежи Бартомињски [2011: 104], у лексикографској пракси, обрађујући одредницу и имајући на располагању стотине текстуалних потврда, уредник је приморан да провери типичност особина које се приписују предмету, да би на основу њих реконструисао типичан предмет – прецизније он мора да изврши избор из мноштва особина које се у текстовима приписују предмету. У састав когнитивне дефиниције ући ће стереотипне особине.

Будући да тезаурусни Речник САНУ још није стигао до тога у којем ће се наћи одредница *пријатељство*, изложићемо дефиницију ове лексеме дату у шестотомном Речнику МС. Како нам је доступна грађа на основу које се израђује Речник САНУ, при дефинисању параметара за профилисање појма *пријатељство* користићемо бројне и жанровски разноврсне примере за егземплификацију употребе лексеме *пријатељство* и осталих јединица из њеног творбеног гнезда, на основу којих ће се састављати речнички чланци ових лексема у неком од наредних томова српског тезауруса.

Одредница *пријатељство* у Речнику МС потврђена је са два значења:

1. *узајамни однос љубави, поштовања и поверења између две или више особа.*
2. *љубавни односи, љубавна веза.*

На основу дефиниције примарног значења, издвајају се следеће стереотипне особине релевантне за опис концепта *пријатељство*: емоционалне вредности (љубав, поштовање, поверење, као најважнији параметри за успостављање разматраног односа), реципроцитет (издвојени параметри треба да важе за све субјекте у разматраном односу) и бројност (разматрани однос може подразумевати два субјекта или више). Лексикографски опис лексеме *пријатељство* само делимично осветљава садржај концепта, истичући нужне и довољне елементе, што и јесте задатак дескриптивне лексикографије. Кроз анализу језичког материјала који је са лексемом-номинатором концепта повезан различитим лексичко-семантичким односима (деривационим, парадигматским и синтагматским), доћи

ће се до информација о пресупозицијама и конотацијама у вези са разматраним концептом.

2.3. Творбени деривати. Анализа дефиниција творбених деривата и нарочито примера њихове употребе на репрезентативан начин показује како корисници српског језика перципирају суштину пријатељства, којим вредносним параметрима га одређују, као и које место му приписују на својој аксиолошкој лествици.

Међу изведеницама од ие. корена **priHo-* (‘драг, вољен’) које су релевантне за нашу анализу, осим лексеме-номинатора концепта, налазе се и различите друге лексичке јединице.² На првом месту треба истаћи лексеме којима се означава субјекат, носилац разматраног концепта – а то су именице *пријатељ* и *пријатељица*. У Речнику МС издвојена су следећа значења лексеме *пријатељ*:

1. *близак познаник са којим се одржавају везе узајамне љубави, поштовања и поверења.*

2. *бранилац, приврженик, присталица.*

3. *отац једног брачног друга према оцу другог брачног друга.*

4. *у фамилијарном или ироничном обраћању непознатој особи.*

5. *љубавник.*

и лексеме *пријатељица*:

1. *блиска познаница са којом се одржавају везе узајамног поверења.*

2. *љубавница.*

3. *прија (2).*

Дефиниције примарних значења лексема *пријатељ* и *пријатељица* саображене су првом значењу лексеме-номинатора концепта – одредници *пријатељство*: и овде су као типична обележја односа пријатељства истакнута: *узајамна љубав, поштовање и поверење*.³

² Грађа за деривате ексцерпирана је из шестотомног Речника МС и из грађе за Речник САНУ, која ће се користити при обради лексеме *пријатељ* и осталих деривираних лексема.

³ Када се сагледа полисемантичка структура лексема *пријатељ* и *пријатељица* из Речника МС, треба напоменути три ствари. Прво, чини се да у дефиницији примарног значења није срећно изабрана категоријална сема (близак познаник/блиска познаница), будући да су по степену блискости однос пријатељства и познанства прилично поларизовани, те да би боље решење било да се као надређени појам у дефиницији узме општија лексема *особа*. – Уп. дефиницију лексеме *друг* из Речника САНУ, без *познаника* као вишег категоријалног појма:

Поред примарног значење, које је најопштије и најфреквентније, лексема *пријатељ* се користи и са значењем 'бранилац, присталица, приврженик'. У овом случају се семантика преноси на апстрактан домен и почива на семама које подразумевају прихватање односно дељење чијег мишљења, учења, гледишта (исп. примере: *Никада није био пријатељ параде* (Змај 1, РМС); *Умјетничка каријера Клемента Црнчића позната је већ свим пријатељима наше уметности* (Матош, РМС).

Савремена језичка пракса даје бројне потврде и за употребу лексеме *пријатељ* у фамилијарном или ироничном обраћању непознатој особи (исп. пример: *Реци ти мени, пријатељу, путујеш ли ти сутра ... за Призрен* (Нуш., РМС). Анализа ове секундарне семантичке реализације лексеме *пријатељ* улази у домен прагматичких испитивања.

Лексеме *пријатељ* и *пријатељица* су заступљене и у терминологији сродства и функционишу као традиционални називи у односу родитеља једног брачног друга према родитељима другог брачног друга. *Пријатељ*, као термин за мушког родитеља, фреквентан је и у савременој језичкој пракси, док је уместо речи *пријатељица*, као термин за женског родитеља, данас чешће у употреби лексема *прија*.⁴

Пријатељство у значењу 'љубавна веза', *пријатељ* у значењу 'љубавник' и *пријатељица* у значењу 'љубавница' у српској кул-

искрен, присан пријатељ, благонаклон, искрен одан човек. У прилог овом говори и податак добијен анкетним испитивањем: када је требало навести реч која има супротно значење од речи *пријатељ*, испитаници су у приличном броју наводили управо лексему *познаник*.

Друго, ради симетричности и саображености дефиниција, и дефиниција примарног значење лексеме *пријатељица* треба да поседује семе: *узајамна љубав и узајамно поштовање*.

И треће, дефиниција трећег значења требало би да гласи: *отац једног брачног друга према родитељима другог брачног друга*, будући да се отац једног брачног партнера назива пријатељем у релацији према и оцу и мајци другог брачног партнера. При дефинисању лексеме *прија* (*мајка једног од брачних другова према родитељима другог брачног друга*), што је у савременом језику фреквентнија лексема за наведено значење од лексеме *пријатељица*, ова непрецизност није присутна.

⁴ Да употреба лексеме *пријатељ* у сродничкој терминологији не подразумева стеротипне особине издвојене из примарног значења ове лексеме, сведочи илустративан пример из грађе за Речник САНУ: *Због родбинства говоре један другом пријатељ, па макар били крвни непријатељи* (ЗНЖ 6, 1901, 259).

турној заједници подлежу детерминацији са аспекта оцене. Наиме, будући да су неретко љубавни односи прикривени тобожним односом пријатељства, овакво схватање појма *пријатељство* у језичкој слици света носилаца српског језика прилично је негативно оцењено. Негативна оцена нарочито је изражена ако су такве љубавне везе друштвено, па и верски неприхватљиве, јер се њима крше брачни закони.⁵ Непожељна конотација коју има ово значење заснива се на афективности коју људи имају према прељубама, преварама у стварности. У различитим примерима из грађе за Речник САНУ девирати се односе на љубавну везу или прељубу:

Они мисле да смо ми ћорави, да не видимо њино пријатељство. Пријатељство и сиротиња се не могу сакрити (Драгачево, Комад. Г. 1). *Има богатог пријатеља, живи на високој нози* (И.). *Ако не могу обоице жена бити, могу пријатељица* (Дос. 3, 226). *Барем нијесмо у тој кући доживјели да би она било с киме пријатељевала* (Новак Вј. 3, 29). *Упуштала се ... свом страићу ... у пријатељевање с којим младићем* (Петр. В. 10, 13).

Негативну конотацију потврђује и полисемантичка фразеолошка јединица *кућни пријатељ*, која сем значења 'пријатељ породице, особа која ужива наклоност читаве породице' има и значење 'љубавник жене, домаћице куће' (исп. пример из фразеолошког речника Јосипа Матешића: „... да сам рогоња, да ми је жена имала кућног пријатеља већ седам година ...”). Покрајински ограничено, пријатељица може бити фигуративан назив за љубавницу: *Међу њима се регрутују хотелске пријатељице* (Стан. Мил.). Ово значе-

⁵ У *Српском рјечнику* Вука Караџића из 1852. године не налазимо лексеме *пријатељ* и *пријатељица* у значењу 'љубавник', односно 'љубавница'. Вук даје два значења речи *пријатељ*: 1) *der Freunde, amicus* [cf. пријак, пријан, дост, јаран, јараник, друг] и 2) *der Befreundte, propinguus*: отишао у пријатеље. И лексема *пријатељица* је исто одређена: 1) *der Freundin, amica* и 2) *der Verwandte, propingua*. Дакле, поред општег значења 'блиска особа, друг', Вук издваја још само оно које односи на везу између родитеља брачних другова.

Врло је занимљиво запажање Јована Драгашевића изнето у часопису *Нова Искра* из 1904. године, на страни 202: „Ја сам у народу чуо (Рудник), да се реч пријатељ и не узима у смислу *Freund, amicus*, него само у смислу сродства (удажом и женидбом); а оно, што ми данас кажемо пријатељ *Freund, amicus*, народ каже љубавник; а данашњу нам реч љубавник зову милосник. И ми, кад кажемо: учини ми ту љубав, значи пријатељство, хатар, а не љубав у данашњем нам смислу. Ну пошто је реч пријатељ добила право грађанства са значајем *Freund, amicus*; а реч љубавник постала оно што милосник, то сада и не можемо више мењати, или на ранији значај доводити” (из грађе за Речник САНУ).

ње остварју се и изразом *пријатељица ноћи*: *Пријатељице ноћи стално пристижу из унутрашњости* (Стан. Мил.).

У посматраном деривационом гнезду налазе се и различите друге лексичке јединице, стилски и временски маркиране: именице – *пријатељић, пријатељник, пријатељка, пријатељштина, пријатељственост, пријатељење, пријатељевање*; глаголи – *пријатељати, пријатељити, пријатељашити, пријатељисати, пријатељствовати, пријатељивати, пријатељовати, пријатељевати*, прилог – *пријатељно*. Са аспекта употребе у савременом језику, готово све наведене лексеме доживљавају се као застареле. За опис садржаја концепта *пријатељство* врло су илустративни и примери употребе актуелне деривираних лексеме *пријатељски*, у својој придевској и прилошкој реализацији, као и деривираних посесивних придева: *пријатељев/пријатељов* и *пријатељичин*.

2.3.1. Концепт *пријатељство* из угла деривата. Прототипична интерпретација појма *пријатељство* код носилаца српског језика одговара значењу које је у речничком чланку представљено као примарно. На основу разноврсних примера употребе лексичких јединица из разматраног деривационог гнезда откривају се различити елементи, који, у мањој или већој мери, учествују у грађењу концепта *пријатељство* у српској лингвокултури.

Како илуструју различити примери из старијег периода развика српског језика, пријатељство традиционално заузима високу позицију на аксиолошкој лествици српског народа. У следећим примерима из грађе за Речник САНУ овај социјални однос је изразито позитивно вреднован:

Признаемъ да э пріятелство сладость живота (Дос. 3, 245).
Пріятелство э прво основаніе свега человеческого временного живота (Дос. 3, 89). *Без пријателства никаква єсть жизнь* (А. Везилић, 30). *Одъ пріятелства тешко да є што милије човеку дано* (Кост. М. 1, 54).

Примери употребе лексичких јединица из разматраног деривационог гнезда указују и на постојање извесних услова за остваривање односа пријатељства. Ти услови се тичу одређених позитивних карактерних особина које треба да имају носиоци пријатељског односа, на шта нас упућују примери из грађе за Речник САНУ:

Кадъ би сви люди на свету добри били, сви би еданъ другомъ пріятели били (Дос. 3, 89). *Злобну срцу пријатеља не ма* (Новић 2, 69). *Пријатељство може постојати међу поштеним људима, подлаци су за пријатељство неспособни* (Бат. 1, 818). *Исполњавај*

приљезно своју дужност и владај се поштено, пак ће ти Бог и добри људи пријатељствовати (Дос. 12, 48).

Из примера се види да пријатељство карактерише и спремност на материјалну помоћ: *Даћу ти ... двије плате док нешто не нађеш... – Хвала, не примам милостињу.*

– Дајем због пријатељства! (Селим. 3, 94).

Одредницу из концепта *пријатељство* представља и чињеница да је пријатељство је спонтан, а не наметнут однос: *Пријатељство се не ствара, оно настаје, као љубав* (Селим. 3, 166).

Кроз одређене примере ироничне употребе деривираних лексема важних за концепт *пријатељство* уочава се да пријатељство може бити лажно и неискрено: *Пријатељ као нас и мачка* (Кап. 1, 146). *Зар ти не знаш, да је Србобран и другима пријатељисао, ал тај ни један није са његовог пријатељства далеко дотерао* (Змај 1865, 91). Да се у реалности за пријатељство не везују искључиво искрене побуде, већ и негативне одреднице попут користољубља, сведоче различити примери из којих се види да разлог успостављања тобоже пријатељског односа може бити лична корист:

Зато Плећовићи увијек имају богатих и утицајних пријатеља (Лал. 7, 52). *Буди лажов, набави све партијске карте ... вежи пријатељство с јаким људима* (Т. Костић, БК 1911, 356). *[Руси] не треба ни да нам пријатељствују, јер нам помоћи не могу* (Гар. И. 2, 144). *По ... распрострањеном народном мерилу за пријатељевање, онај ко нам не чини зло, или онај ко би нам могао ваљати, унапред се сматра за благонаклоног добротинитеља* (Данојл. М. 3, 36).

2.4. Синоними: Речници синонима у српском језику региструју велики број лексема које у одређеним контекстима могу функционисати као синоними, прецизније квазисиноними, лексема *пријатељство* и *пријатељ*. Низови синонима регистрованих у *Речнику синонима* Павла Ћосића и сарадника односе се на различите параметре којима је профилисан појам *пријатељства* у уобичајеној представи носилаца српског језика. На првом месту у синонимском низу евидентирана је лексема *друг*, а потом њени деривати *другар* и *другарчина* – речи које су по семантичком садржају врло блиске са лексемом *пријатељ*.⁶ Етимолошки посматрано, лексема *друг* поти-

⁶ Уп. дефиницију лексеме *друг* дату у Речнику САНУ: *искрен, присан пријатељ, благонаклон, одан човек*. О (квази)синонимском односу лексеме *друг* и *пријатељ* в. податке добијене анкетним испитивањем (т. 3.6.).

че од редног броја *други* – и означава 'оног другог', односно особу са којом се проводи време, *дружи*, чиме се осветљава још један важан аспект за профилисање појма *пријатељство*: пријатељ је онај с ким се *другује*, проводи заједничко време, *дружи*. У посебну групу би се могле издвојити лексема *судруг*, *садруг*, *компанјон*, *ортак* (жарг.), које, према лексикографским дефиницијама, примарно означавају оног с ким се сарађује у заједничком послу, те се на основу ових синонимских речи осветљава концептуализација пријатељства као односа заснованом на учествовању у заједничком послу, тј. пословном партнерству. У одређеним контекстима, као синоним за пријатеља функционише и лексема *сапатник*, која, према Речнику МС, има значење 'онај који с неким заједно пати, друг у патњи'. Ова блискозначница сугерише још једну важну особину из садржаја концепта *пријатељство*: *пријатељ је онај који саосећа с вама, који проживљава и ваша непријатна душевна осећања*.

Синонимски низ дат у овом речнику синонима обухвата и различите регионално и стилски маркиране лексичке јединице: *јаро*, *јаран* (рег.), *пајдаш*, *брат*, *бата*, *прикан*, *пријан*, *пајташ* (фам.), *ортак*, *пајтос*, *френд*⁷ (жарг.), *камерад* (рег.).

Слична синонимска одређења има, према овом речнику, и лексема *пријатељство*, као лексема номинатор-концепта: *другарство*, *дружење*, *друговање*, *јаранство*, *пријатељевање*, *наклоност*, *побратимство* (фиг.), *братство* (фиг.), *ортаклук* (фам.), *пајдаштво* (фам.).

За разумевање концептуализације речи и појма *пријатељство* драгоцени су и језички подаци дати у лексикону *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика* Миодрага Лалевића. Као синоними за лексему *пријатељ* наведене су следеће лексичке јединице: *пријашин*, *пријан*, *пријак*, *соихлебник*, *солоједник*, *дост*. Вредна помена су и Лалевићева објашњења речи *пријатељ* и наведених синонимских јединица, која овде дословно преносимо:

Пријатељ је онај што некоме чини што је пријатно, што му прија, ко је према некоме или нечему одан, срдачан, привржен; *пријатељ је и сродник по млеку, по женидби и удаји*.

⁷ Лексема *френд*, англицизам који долази из домена виртуелне комуникације, у савременом језику нарочито је популаран међу представницима млађе популације. Тзв. виртуелно пријатељство, које се успоставља путем друштвених мрежа, има своје специфичности и о њему у овом истраживању неће бити речи.

Пријашин, пријан, пријак су називи одмила у оба значења за пријатеља. *Соухлебник, солоједник* је онај што се с њим једе со и хлеб, дели се добро и зло, учествује у свему. *Дост* је покрајинска реч за пријатеља. На крају представљених објашњења упућено је на још два синонима лексеме *пријатељ*: *друг* и *љубавник*.

Низови синонима за именицу *пријатељство* и прилог *пријатељски* који су представљени у речнику Миодрага Лалевића важни су параметри при опису схватања појма *пријатељство* међу представницима српског језика и српске културе. Чланови синонимског низа окупљени око лексеме *пријатељство* су следећи: *приврженост, оданост, наклоност, дружевност, љубав, дослух*. Синонимски низ везан за прилог *пријатељски* чине следеће речи: *доброћудно, доброхотно, благонаклоно, усрдно, срдечно, својски, братски, саучесно*. Све наведене лексичке јединице означавају стереотипне особине које су, централно или периферно, присутне у садржају концепта *пријатељство*.

2.5. Антоними: Као други члан у антонимском пару са лексемом *пријатељство*, односно *пријатељ*, најчешће функционише једнокоренски антоним *непријатељство*, односно *непријатељ*.⁸ Лексикографски профил речи *непријатељ*, према Речнику САНУ, изгледа овако: (често са појачањем крвни, смртни) *онај који некоме жели или чини, наноси какво зло, који је с ким у непријатељским односима, злотвор, душманин*. Додавањем одричне речце *не-* на именицу *пријатељ* није само постигнуто значење негативне оцене садржаја исказаног основном речју, већ је појам добио и додатне семантичке вредности. Како се из дефиниције лексеме *непријатељ* види, под овим појмом се не подразумева неутралан опис 'X је особа која није пријатељ Y', већ 'X је особа која жели и чини зло Y' (што потврђују синоними *злотвор* и *душманин*).

На вредносно негативно, контрафактивно значење лексеме *пријатељ* упућује твореница са префиксом *назови-*: *назовипријатељ*, чија речничка формулација гласи: *онај који се претвара да је пријатељ, тобожњи, лажни пријатељ*. У језичкој пракси је врло

⁸ Рајна Драгићевић [2007: 268–269] говори о начину за испитивање степена семантичког односа по супротности, те констатује да постоји пет нивоа антонимичности. Примењујући формулу којом се одређује семантички однос антонима, а на основу података о значењима речи из домаћих речника, ауторка закључује да се пар *пријатељ – непријатељ* налази у оквиру четвртог степена антонимичности.

фреквентан синтагматски спој *лажни пријатељ*, у којем се негативним атрибутом одриче истинска вредност именичком појму. Овим језичким јединицама изражавају се смислови: 'рђав, лош, зао + именица у основи/синтагми', 'онај који није прави, тобожњи именица у основи/синтагми' и 'онај који нема типичне особине онога што казује именица у основи/синтагми'.

2.6. Жаргон. У речницима српског жаргона такође су регистроване неке лексеме којима се у разговорном језику, међу представницима српске омладине, означава појам *пријатељ*. Већина таквих лексичких јединица у *Речнику српског жаргона* Боривоја Герзића односи се на схватање појма *пријатељство* као социјалног односа који почива на заједничком провођењу времена (обично у забави, игри, пићу и сл.) или пак на саучесништву у заједничком послу (обично нечасном, непоштенном). Емотивни параметри у овако схваћеном односу нису доминантни. На овакву карактеризацију пријатељства међу младима упућују жаргонизми: *пајт*, *пајташ*, *пајдош*, *ортак*, *ортаћ*; *пајташица*, *ортакиња*. О удруживању са истакнутим намерама сведоче и речи *екипа* и *компанија*, којима се међу представницима млађе популације означава појам *пријатељи*.

У *Двосмерном речнику српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* Драгослава Андрића читамо да се пријатељ у омладинском жаргону означава лексемама *брат*, *бале* (хип. од брат). Лексема *брат*, будући да потиче из домена сродства (и то најближег), одликује се високим степеном позитивног афективног интензитета, те својом употребом као жаргонска замена за лексему *пријатељ* сведочи о изразито афирмативном односу према појму *пријатељства* међу младим представницима српског језика. Из сродничке терминологије долази и лексема *рођак*, којом се, према овом речнику, такође у жаргону назива пријатељ.

Андрићев речник жаргона региструје и турцизам *калауз*, као жаргонски еквивалент лексеми *пријатељ*. Лексикографска дескрипција ове лексеме у *Речнику САНУ*: *онај који показује некоме пут којим треба ићи, путовођа, водич, пратилац* упућује на доживљај пријатеља као неког ко нас усмерава и прати на животном путу. У овом речнику налазимо и да се значење 'бити (с неким) у врло присном пријатељству' у омладинском жаргону исказује опсценом конструкцијом *бити (с неким) на јеби си матер*, чиме се потенцира да право пријатељство подразумева отворену, чак неуме-

сну, комуникацију без опасности по некакве лоше последице или прекид пријатељског односа.

На дуготрајност постојања, као важан стеротипни мотив у концепту *пријатељство*, упућује конструкција *пријатељ за цео живот*, чије значење читамо у *Речнику урбане свакодневнице* Симе Ћирковића: *спона из детињства, блискост рођена у прављењу кула у песку и школској клупи, продужена на зреле године*. Ово лексикографско дело бележи и речи *пријан*, *прика*, *прикан*, а у наставку налазимо објашњење за ове хипокористичне варијанте лексеме *пријатељ*: *хипокористик који означава пријатеља, старог друга, другара, кардаша, брата по *флајки и тешкој *цуги*. Реч *наизглед* *архаичног* *кода*, а тако *честа* у *велеградском честару*. Конструкција *симулација пријатељства*, коју такође бележи овај речник, упућује на негативан однос представника српске лингво-културалне заједнице према онима који се, из различитих разлога, претварају да су неке пријатељи, односно симулирају пријатељски однос.

2.7. Асоцијативно поље „пријатељ”. Како би се што исцрпније представиле културолошке информације из садржаја концепта *пријатељство*, које су се усталиле у колективној свести представника српског језика и језичкој слици овог појма, анализирали смо репрезентативно асоцијативно поље „пријатељ”, користећи се подацима из *Асоцијативног речника српског језика*, чији су аутори Предраг Пипер, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић. Грађа за овај речник прикупљана је 2002. и 2003. године и сакупљено је по 800 реакција на 600 речи-стимулуса.

У асоцијативном пољу „пријатељ” број различитих реакција је 245, број оmissија, тј. број испитаника који нису имали асоцијацију на задати стимулус је 44, док је број идиосинкратичких одговора (одговора са фреквенцијом 1) укупно 165.

Две најфреквентније асоцијације у посматраном асоцијативном пољу јесу лексеме *друг* (141) и *непријатељ* (59). Овај податак говори да у уобичајеној представи српског народа лексема *друг* по својој семантичкој блискости чврсто повезана са лексемом *пријатељ*, односно да их говорници слично доживљавају. Друга најфреквентнија асоцијација је пак у антонимском односу са лексемом-стимулусом.⁹ Ова чињеница упућује на снажну семантичку, а онда

⁹ Како истиче Рајна Драгићевић (2010: 60), синоними и антоними су убедљиво најчешће вербалне асоцијације на задате речи-стимулусе. Чланови сино-

и асоцијативну, везу између лексема *пријатељ* и *непријатељ*, међутим у случају лексеме *непријатељ*, како је већ констатовано, није само дошло до одрицања значења позитивног члана антонимског пара, већ је и појам добио додатне негативне семантичке вредности (што потврђују и честа аутрибутска одређења уз лексему *непријатељ*: *крвни, заклетни, смртни*).

По учесталости издвајају се и асоцијације *најбољи* (30), *добар* (21), *прави* (8). Придевским детерминаторима интензификује се значење лексеме-дражи, из чега се може наслутити опозиција *добар пријатељ* : *лош пријатељ*, *прави пријатељ* : *лажни пријатељ*, што би значило да у стварности постоје особе које називамо пријатељима иако оне, због непоседовања особина релевантних за однос пријатељства, то суштински нису.¹⁰

Висока фреквенција реакције *пас* (17) културолошки је условљена, будући да пси представљају симбол пријатељства, и то не само у српској лингвокултури него и на интернационалном нивоу. Отуда се неретко може чути реченица да је пас најбољи човек пријатељ.

Однос представника српског језика и културе према појму *пријатељ* јасно се може представити из анализе вербалних асоцијација на овај стимулус. Из посматраног асоцијативног поља наводимо оне асоцијације које су релевантне за наше истраживање и које могу учествовати у конституисању прототипичног сценарија пријатељства.

Из асоцијација сазнајемо које све особине карактеришу особу коју сматрамо пријатељем: *верност* (10), *оданост* (6), *искреност* (5), *доброта* (2), *пожртвовање* (1), *искрен* (4), *веран* (3), *брижан* (1), *одан* (1). У односу пријатељства важна је *љубав* (29), *повеље* (14), *сигурност* (11), *блискост* (4), *разумевање* (2), *безусловна љубав* (1). Од пријатеља се очекује да пружи *помоћ* (14), *подршку* (7), *утеху* (2), *пажњу* (2) и да буде *ослонац* (8).

нимских и антонимских парова су у семантичком смислу најближе задатој лексеми, те су зато асоцијативно повезани. Ауторка даље истиче да су семантички блиске лексеме асоцијативно повезане најчвршћим везама управо зато јер су блиско лоциране у менталном лексикону. Антоними у људској меморији функционишу као дводелна целина и због тога један антоним обавезно асоцијативно изазива други.

¹⁰ Ови придеви у језичкој пракси врло често колоцирају са лексемом *пријатељ*, што је свакако важан разлог њихове велике фреквентности у разматраном асоцијативном пољу.

О високој позицији појма *пријатељство* на аксиолошкој лествици представника српског народа сведоче следеће асоцијације: *срећа* (11), *живот* (4), *благо* (3), *богатство* (2), *нешто најлепше* (2), *блаженство* (1), *битност* (1), *драгоценост* (1), *право богатство* (1), *најлепше* (1), *најузвишеније* (1), *најбитнији* (1), *најдражи* (1), *број један* (1). На важност овог појма упућују и реакције којима се детерминише пријатељство по мери трајања: *заувек* (3), *вечно* (2), *вечност* (2).

Има и оних испитаника кроз чије се асоцијације испољава негативан однос према особама које симулирају пријатељски однос а да не поседују особине релевантне за статус правог пријатеља. За лажно и неискрено пријатељство везују се, како асоцијације показују, појмови са изразито негативном афективношћу: *издаја* (2), *лаж* (2), *егоизам* (1), *издајица* (1), *лажни* (1), *неверство* (1), *нужно зло* (1), *неискреност* (1), *свађа* (1). О тешкоћи или немогућности проналажења особе која би задовољила критеријуме релевантне за статус пријатеља сведоче следеће асоцијације: *реткост* (4), *илузија* (1), *један или ниједан* (1), *нико* (1), *ретко их је* (1), *шта је то* (1), *тешко се налази* (1).

Анализа асоцијативног поља „пријатељ” показала је да у српској лингво-културалној заједници пријатељ фигурира као појам са високим степеном позитивног афективног интензитета, који је редовно детерминисан одређеним критеријумским параметрима. Ипак, не смеју се занемарити ни реакције које показују да је у концепту *пријатељство* присутна и сумња српских језичких представника у пријатељство неке конкретне особе или чак сумња у постојање категорије пријатељства уопште, премда идиосинкратичност одговора којима се то испољава упућује да оваква карактеризација заузима периферно место у садржају анализираног концепта.

3. ПРИЈАТЕЉСТВО ИЗ УГЛА АНКЕТНИХ ПОДАТАКА

3.1. За адекватан опис концепта *пријатељство* нарочито су инструктивни подаци добијени анкетним испитивањем, које нам је добро показало на који начин просечни савремени српски језички представник схвата значење овог појма. Анкета је спроведена са испитаницима које смо поделили по старосној доби у две групе: млађи (< 18 година) и старији (> 40 година). Обе категорије су бро-

јале по 50 испитаника, што значи да је анкетом обухваћено 100 представника српског језика. Резултати анкете су са своје стране помогли да концепт *пријатељство* обогатимо актуелним друштвеним представама везаним за овај појам и неким новим стереотипним мотивима које нам анализа системског језичком материјала није откривала.

3.2. ЗАДАТАК 1. У првом задатку од испитаника је тражено да а) придев *пријатељски* допуне првом именицом која им падне на памет, б) именицу *пријатељ* допуне првим придевом који им падне на памет и в) именицу *пријатељство* допуне првим придевом који им падне на памет. Најпре ћемо представити учесталост одговора на комплетном узорку, коју ћемо називати скупном фреквенцијом, а потом ћемо указати на разлике у перцепцији анализираних појмова које су условљене старосном доби (наравно, уколико су се оне испољиле). Скупна фреквенција у овом задатку изгледа овако:

а) пријатељски _____

однос (16), *савет* (15), *разговор* (8), *загрљај* (7), *поступак* (7), *чин* (6), *пољубац* (5), *утакмица* (4), *дружење* (3), *веза* (3), *гест* (3), *поступање* (2), *помоћ* (2), *растанак* (2), *народ* (3), *кућа* (2), *излазак* (1), *симпатија* (1), *секс* (1), *подршка* (2), *настројен* (2).

Најфреквентнији одговор јесте именица *однос*, што се може тумачити врло фреквентном употребом колокативног споја *пријатељски однос* у језичкој пракси. Остали одговори откривају мотиве важне за разумевање концепта *пријатељство* са становишта вредносних судова представника српског језика. Како се може ишчитати из добијених одговора, разговор и пружање савета су, према мишљењу нашег народа, најважније одреднице за социјални однос који се назива пријатељством. Осим тога, учесталост одговора *поступак*, *чин*, *гест* сведоче о важности потврде пријатељства кроз активно делање.

У овом захтеву испољиле су се и неке разлике у схватању појма *пријатељство* условљене узрастом. Наиме, у схватању пријатељства код млађих представника нашег народа запажа се веза са појмом *љубави*, односно преплитање пријатељских и љубавних односа. О томе сведоче регистровани синтагматски спојеви *пријатељски пољубац*, *пријатељска веза*, *пријатељски секс*, као и неки

одговори који се могу везивати и за садржај концепта *љубав*: *растанак* (2), *излазак* (1), *симпатија* (1). Овакав доживљај пријатељства ређе је испољен код старијих испитаника.

Млађи говорници српског језика придев *пријатељски*, *-а*, *-о* повезивали су са лексемама из сфере својих интересовања – *утакмица*, *фуца*, док је при анализи одговора старијих испитаника вредно поменути запажен колокативни спој *пријатељски народ*, иначе фреквентан у актуелној језичкој продукцији у сфери политичких и међудржавних односа.

б) _____ пријатељ

добар (27), *прави* (21), *најбољи* (14), *искрен* (11), *веран/верни* (9), *одан* (3), *поверљив* (2), *дугогодишњи* (1), *стари* (1), *поштен* (1), *поуздан* (1), *интимни* (1).

Инвентар најфреквентнијих придевских лексема којим се детерминише појам *пријатеља* показује позитивну карактеризацију овог појма, из чега се имплицитно може претпоставити и постојање опозитних вредности у стварности (*добар пријатељ* : *лош пријатељ*, *прави пријатељ* : *лажни пријатељ*). Осим тога, висока учесталост придева *добар*, *прави* и *најбољи* може бити последица чињенице да у језичкој пракси они често колоцирају са именицом *пријатељ*. Да значење синтагматског споја *најбољи/прави пријатељ* може стајати у некој врсти опозитног односа према значењу лексеме *пријатељ*, сведоче и неки одговори из задатка бр. 2, у којем је реченице ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ _____ и ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И _____ требало допунити својим речима. Ти одговори су гласили:

ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *али не најбољи* (4 одговора), *али не прави* (2 одговора).

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и најбољег пријатеља* (1 одговор).

Из резултата овог захтева запажа се још да су, према вредносној оцени српског народа, најважније одреднице за појам *пријатеља* – искреност и верност.

в) _____ пријатељство

искрено (25), *право* (16), *велико* (4), *лажно* (4), *дуго* (7), *дугогодишње* (5), *вечно* (4), *трајно* (3), *старо* (3), *дуготрајно* (2), *јак* (3), *чврсто* (2), *доживотно* (2), *тренутно* (2), *школско*

(2), ученичко (1), лепо (1), занимљиво (1), савришено (1), чаробно (1), коректно (1), неозбиљно (1).

Након анализе одговора на овај захтев испољила се још једна критеријумска особина важна за разумевање појма *пријатељство* међу говорницима српског језика. Та особина тиче се параметризације на основу мере времена, односно трајања пријатељства, о чему сведоче придевске лексеме које су се нашле у функцији детерминатора посматраног појма: *дуго*, *дугогодишње*, *вечно*, *трајно*, *дуготрајно*. Изгледа да је за представнике нашег народа дужина трајања значајан показатељ квалитета пријатељског односа.

Треба поменути и неке одговоре млађе популације у којима је испољен површан однос према појму пријатељство, као и везивање овог појма за школске дане: *тренутно пријатељство*, *неозбиљно пријатељство*, *школско пријатељство*, *ђачко пријатељство*.

3.3. ЗАДАТАК 2. У овом задатку је од испитаника затражено да реченице ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ _____ и ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И _____ допуне својим речима. На основу анализе одговора на оба постављена захтева, и сумирања на целокупном узроку, можемо конструисати неколико стереотипних образаца који улазе у когнитивни оквир појма *пријатељство*, према тумачењу српског народа. Издвојене обрасце распоредићемо по фреквентности одговора на основу којих су они формулисани и поткрепити са неколико илустративних формулација, дословно преписаних са анкетних листића.

а) Пријатељима називамо и особе које својим понашањем не оправдавају ту улогу:

ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *али не понаша се пријатељски; али ме често и нервира; али не и особа којој могу све да кажем; али му не верујем толико; али не и најбољи; али бирам шта му говорим; али ме понекад не слуша; али није особа у коју имам поверења; али му не верујем; али понекад се ни не труди да ме разуме; али ме не разуме увек; али нисам толико слободна и отворена према њој, али нисмо много блиске; али ме је лагао; али ми није толико близак; али никад није са мном када ми затреба; али нисам сигуран у искреност; али није увек искрен; али не могу да рачунам на њега ако ми затреба финансијска помоћ; али не могу се у потпуности поуздати у њега; али се не труди да то и докаже; али нема довољно времена за мене.*

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и осећам се усамљено; и не осећам се увек тако.*

б) Пријатељима називамо и особе са којима се не виђамо често:

ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *али се не дружим много са њим због школе; али се не виђамо често; али га не виђам пуно; али га не виђам сваки дан; али се виђамо ретко; али немамо времена да се чешиће виђамо; али се не виђамо често; али га дуго нисам видео; али се не виђамо довољно често; али се ретко виђамо; али је далеко; али би требало да се чешиће виђамо.*

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и желела бих да живи у суседној згради; и он живи у иностранству.*

в) Пријатељима називамо и особе које имају мане:

ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *али има мане; али није савршен; али мора да поправи понашање; али је лош ђак; али не волим његово лоше понашање; али је помало луцкаст; али је мало љубо-моран; али није савршен; али има мана; али ипак не волим неке његове особине; али је мало својеглав.*

г) Пријатељима називамо и особе које су различите од нас:

ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *али се много разликујемо; али немамо увек заједничке теме; али неке ствари потпуно различито схватамо; али имамо и неких различитости у мишљењу; али понекад нам се мишљења разликују; али смо потпуно другачији.*

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и доста смо различити.*

д) Пријатељима називамо и особе према којима гајимо и љубавне емоције:

ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *али сам заљубљена у њега; али и нешто више од тога; али не слуги да га волим.*

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и он је и моја симпатија.*

Захтев да се допуни реченица ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И _____ открио је и стереотипне обрасце везане за поимање *пријатељства* у српској националној заједници у којима је изражен изразито позитиван однос према посматраној социјалној вези. Ти - обрасци и одговори на основу којих су они успостављени јесу следећи:

а) Пријатељство је благодет у животу:

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и то ми много значи; и не бих га мењала ни за шта на свету; и саборца у животу; и заиста ми значи у животу; и знам да никад нећу остати сам; и осећам се богастије због тога.*

б) Пријатељство је извор позитивних осећања/особина:

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и срећна сам због тога; и јача сам због тога; и због тога сам пресрећна.*

в) Пријатељ је особа која има позитивне особине:

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и верујем у његову добру намеру; и мислим да је искрен и одан; и верујем у његову искреност; и он је добар човек; и он је најбоља особа коју познајем; и он је искрен.*

г) Пријатељ је особа према којој гајимо позитивна осећања:

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и много га поштујем; и веома га ценим; и много га волим; и поштујем га; и готивим га; и поносим се њим; и много ми значи; и волим га.*

д) Пријатеље карактерише одређени образац понашања:

ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и он је увек ту за мене; и увек се може ослонити на мене; и он има мене за све што му треба; и увек се ослањам на њега; и проводимо време заједно; и ту смо једно за друго кад год је потребно; и подршку у свему; и у свему се слажемо; и он увек жели да ми помогне; и он ме разуме; и могу да му исповедим своје проблеме; и међусобно се подржавамо; и особу која ми добронамерно указује на моје грешке.*

Још неколико специфичних одговора. На непотврђеност пријатељског односа и сумњу у његову дугорочност указују следећи одговори: ОН ЈЕ МОЈ ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *али покушавам да видим да ли је вредан тог звања; али нисам сигурна у свој избор; али то не значи да ћемо заувек и остати; али такође може постати мој непријатељ.*

Доказ о схватању појма *пријатељ* у опозицији према свима осталим особама које немају ту улогу представљају одговори: ЈА ИМАМ ПРИЈАТЕЉА И ... *и много других који то нису могли да постану; и остале; и познанике; и мноштво другова; и непријатеље.*

Да се за пријатељство не везују (или не треба да се везују) негативне карактеризације, сведоче духовити одговори: ОН ЈЕ МОЈ

ПРИЈАТЕЉ, АЛИ ... *нема али; ако је он мој пријатељ, ту нема места за али; пријатељство једно али не сме да квари.*

Наведени обрасци успостављени су на основу збирног тумачења одговора. Кроз овај задатак, међутим, испољиле су се извесне разлике у тумачењу појма *пријатељ* међу млађом и старијом популацијом. За старију групу испитаника, на пример, важно је да њихов пријатељ буде добра особа, односно да има позитивне карактерне особине. Одговори који спадају под образац „пријатељима називамо и особе које имају мане” доминантнији су код млађих говорника српског језика. Такође, фактор учесталог виђања за старије испитанике није релевантан, будући да одговори из обрасца „пријатељима називамо особе са којима с не виђамо често” у највећој мери представљају ставове старијих представника српског језика и српске културе.¹¹

3.4. ЗАДАТАК 3. У трећем задатку од учесника анкете је тражено да наведу реч која, по њиховом мишљењу, има супротно значење од речи *пријатељ*. Чак 70 испитаника на овај захтев одговорило је лексемом *непријатељ*. Овај податак није изненађујући будући да су лексеме *пријатељ* и *непријатељ* творбено, семантички а онда и асоцијативно чврсто повезане, те да се налазе у односу неправне антонимије, с тим да лексему *непријатељ*, како смо већ истакли, одликује снажнија негативна карактеризација од простог одрицања значења лексеме *пријатељ*.

¹¹ Овде је згодно поменути и истраживање које је Рајна Драгићевић спровела са млађом и старијом групом испитаника како би се установио модел идеалног саговорника, према тумачењу српског народа. Занимљиве су неке подударности. На пример, за старију групу испитаника важно је да њихове саговорнике карактеришу позитивне карактерне особине (неке особине идеалног саговорника: *да је добар, да је поштен, да је саосећајан, да је вредан, да верује у Бога, да цени супротни пол, да је дуггодишњи пријатељ*). И наши старији испитаници, више у односу на млађе, сматрају да је важно да њихов пријатељ буде добар човек, односно да нема негативне карактерне особине. Такође, истраживање српског комуникационог идеала показало је да жене очекују од саговорника да их саслуша и да им да савет, за разлику од мушкараца, којима је то мање битно. Пружање савета и у односу пријатељства показало се важнијим за женску популацију него за мушку.

Изгледа да има сличности у критеријумима по којима представници српске лингво-културалне заједнице бирају своје пријатеље и идеалне саговорнике. Више о поменутом истраживању в. [Драгићевић 2010: 142–147].

Други по фреквентности одговор у овом задатку била је лексема *познаник* (14), што упућује на закључак да лексема *пријатељ* и *познаник* по степену блискости означавају прилично поларизоване појмове. Остали одговори врло су илустративни и богато указују на типове особа које су у свести представника српског народа у опозицији са појмом *пријатељ*: *лажни пријатељ* (3), *лицемер* (2), *преварант* (2), *издајник* (1), *антихрист* (1), *циник* (1), *сви други* (1), *незнанац* (1), *остали* (1), *бараба* (1), *пробисвет* (1), *зломислилац* (1).

3.5. ЗАДАТАК 4. Захтев у петом задатку био је следећи: *У чему је, по Вашем мишљењу, суштина пријатељства?* Испитаници су одговарали или простим набрајањем особина важних за суштину пријатељства или у виду једне или више реченица које се могу интерпретирати као услови за успостављање пријатељског односа. Анализом одговора на овај задатак издвојио се већи број чињеница (наведених изоловано или у склопу реченице) које носиоци српског језика и културе сматрају значајним у одређивању суштине пријатељства.

Судећи по фреквентности појављивања регистрованих чињеница, суштина пријатељства се, према вредносној оцени српског народа, заснива на *искрености* (20 одговора), *поверењу* (17 одговора), *разумевању* (15 одговора), *узајамној помоћи* (10 одговора) и *оданости* (9 одговора). Високом фреквенцијом је потврђена и чињеница која се односи на дружење/провођење заједничког времена, односно константну доступност пријатеља (14 одговора). Ово су прототипичне карактеризације појма *пријатељство*, док се из одговора са нижом фреквенцијом уочава још додатних чињеница: *љубав* (7 одговора), *подршка* (7 одговора), *поштовање жеља и потреба* (5 одговора), *пожртвованост* (4 одговора), *чување тајни* (3 одговора), *спремност да се пријатељи потврде и у невољи* (5 одговора) и да буду *ослонац у животу* (3 одговора).

За анализу овог анкетног захтева значајан податак представља изузетно велики број идиосинкратичких одговора. Наиме, при збирном тумачењу забележених одговора, издвојило се доста чињеница које су имале фреквенцију појављивања 1, што сведочи о комплексности појма *пријатељство* и богатству садржаја посматраног концепта, који у свом периферном делу обухвата значајан број додатних карактеризација. По схватању нашег народа, суштина пријатељства лежи још и у: *стрпљењу*, *несебичности*, *лојалности*, *бри-*

зи, верности, човекољубљу, узајамном уважавању, заједништву, толеранцији, поузданости, пажњи, прихватању без обзира на различитост, давању савета и узајамном проживљавању проблема, доброј енергији, смењу и плачу, пружању утехе, оговарању, тешењу, слагању, могућношћу да учиниш нечији живот лепшим.

Кроз овај задатак испољиле су се извесне разлике у схватању појма *пријатељство* међу млађим и старијим представницима српског народа. Наиме, код млађе популације регистровани су одговори у којима се суштина пријатељства огледа кроз често провођење заједничког времена, кроз дружење, тј. друговање. Доста појединачних одговора односило се на овај аспект пријатељског односа, а такође њега потврђују и реченичне формулације. Наводимо неке од њих: [суштина пријатељства је] *да имате некога с ким можете да се дружите и проводите квалитетно време; да се свакодневно смејемо; да често проводимо време; да делимо свакодневне радости и бриге; да често BLEЈИМО заједно.* Оваква параметризација појма *пријатељства* код старије популације није приметна у већој мери.

За млађе припаднике нашег народа у односу на старије, чини се – важан услов за формирање пријатељског односа са неком особом јесте поседовање истих интересовања и социјалних хобија (и провођењу заједничког времена током бављење њима), као и дељење истих мишљења о другим људима. То се види из следећих одговора: [суштина пријатељства је] *да играмо фуцу заједно; да гледамо текме и играмо пес; да воли ноћне изласке; да је мој непријатељ и његов непријатељ.* Површан, скоро тривијалан, однос према пријатељству читава се и кроз следеће изјаве: [суштина пријатељства је] *да ми помаже на контишу; да оговара са мном друге особе; да ми позајмљује одећу за град; да када направим глупост и сви се деру на мене, она ме брани.*

У идеолошко-вредносном систему старије популације српских говорника пријатељство заузима истакнуто место. Пријатељство је према њиховом схватању вредносно дубљи и садржајнији однос, који подразумева и постојање и уважавање различитости међу особама које се сматрају пријатељима. У том смислу, илустративни су следећи одговори: [суштина пријатељства је] *да имаши пратиоца у животу с ким можеш да делиш све животне ствари; да неког разумемо и волимо чак и ако се с њим не слажемо у свему;*

у проживљавању твојих проблема; у прихватању оног другог какав заиста јесте.

3.6. ЗАДАТАК 5. Циљ петог задатка у анкети био је да се испита однос између појмова *пријатељ* и *друг* у српској лингвокултуралној заједници. Како би се испитао (квази)синонимски однос међу наведеним лексемама, захтеве смо формулисали на следећи начин:

а) Да ли, по Вашем мишљењу, постоји разлика између појмова **ДРУГ/ДРУГАРИЦА** и **ПРИЈАТЕЉ/ПРИЈАТЕЉИЦА**? Заокружите: ДА НЕ

б) Ако је одговор ДА, укратко образложите у чему је та разлика.

У категорији млађих представника српског језика, чак 20 испитаника је одговорило да не постоји разлика између појмова *друг* и *пријатељ*. Ово практично значи да одређен део млађе популације ове појмове доживљава на исти или сличан начин, с тим што се, наравно, не може пренебрегнути могућност да они разлику осећају, али да је посредно одсуство жеље или пак способности да се она формулише. У групи старијих представника одговор НЕ заокружило је свега 6 испитаника.

У другом захтеву требало је образложити разлику између значења лексема *пријатељ* и *друг*, наравно уколико се она осећа и уважава. Добијене су врло информативне формулације, које су испитаници сачинили навођењем критеријумских особина које праве разлику међу испитиваним појмовима. На основу скупне анализе одговора и млађих и старијих представника српског народа, добијен је јединствен закључак: **у српској лингвокултури пријатељство представља чвршћи, трајнији и значајнији емоционални однос од другарства.**¹²

Овај генерални закључак добијен је на основу више појединачних судова изведених из забележених одговора:

¹² Скупна фреквенција одговора који иду у прилог наведеном закључку је готово стопроцентна. Од укупно 74 испитаника који су дефинисали разлику између појмова друг и пријатељ (будући да се 26-оро изјаснило да ту разлику не осећа), само два испитаника су одговорила да сматрају да су другови ближи од пријатеља.

а) појмови друг/другарица се везују за школски период, а пријатељ/пријатељица за старије и зрелије животно доба;

б) појмови друг/другарица се односе на особе са којима проводимо време у забави, игри, наставним и ваннаставним активностима и сл.;

в) са друговима/другарицама се свакодневно виђамо и проводимо време, што није случај са онима које називамо пријатељима;

г) појмови пријатељ/пријатељица се односе на особе према којима гајимо изразито позитивна осећања, што није (или не мора бити) случај са особама које зовемо друговима;

д) особе које сматрамо пријатељима карактерише одређени модел понашања (пружање подршке и помоћи, разумевање и сл.) и присуство одређених позитивних особина (искреност, верност, оданост и сл.), што није (или не мора бити) случај са особама које називамо друговима;

ђ) број другова је знатно већи у односу на број пријатеља;

е) пријатељство је ствар избора, а другарство је наметнут однос.

Ево неколико врло илустративних одговора из којих су извучени наведени закључци. Напомињемо да списак формулација није исцрпан, него егземпларан:

Одговори млађе популације:

Друга познајемо у школи или на ваннаставним активностима, а само у пријатеља имамо поверења и можемо му поверити све своје тајне; Иначе користим реч друг/другарица, али кад кажем пријатељица то ми звучи као нешто веће од другарства; Пријатељ је особа која остаје у твом животу, а другови су нам мање верни; Пријатељ/пријатељица – са њима имамо много ближи однос него са другарицом; Пријатељ се често односи на правог пријатеља, а друг је онај са којим се стално дружиш, али му не верујеш; Другарица је особа са којом одемо у школу и са којом се дружимо на дистанцу, а пријатељ је особа коју волите и која вас воли и поштује; Друг/другарица је особа са којом се дружиш, али јој не верујеш и немаш дубља осећања везана за њу, док је пријатељ све супротно од тога; Сада имам само другове, не и пријатеље; Пријатељ је неко ко ти је као члан породице, а то не може бити друг; Другови су привремени, а пријатељи вечни; Друго-

ве ми бира школа или тренер, а пријатеље ћу ја изабрати; Друг служи за забаву, а пријатељ је искрен; Реч пријатељ има дубље значење и ређе је користимо од друга, речи коју јако често користимо, па су нам другови скоро исто што и познаници; Рекла бих да је пријатељ нешто више од друга иако у свакодневном језику ми често поистовећујемо ова два термина; Пријатеља имам 1, а другова 101.

Из наведеног списка одговора јасно се уочава да млади говорници српског језика осећају разлику између појмова *пријатељ* и *друг*. Ту разлика је формулисана на различите начине, али све формулације недвосмислено упућују на горенаведени општи закључак. Како млади испитаници и сами признају, у њиховом вокабулару доминирају лексеме *друг* и *другарица*.

Одговори старије популације:

Пријатељ је увек ту уз тебе, а друг је познаник, колега, комшија; Разлика је у степену блискости. Само са пријатељима делимо интиму; Друг може бити и случајан, принуђени смо да другујемо, пријатељ је нешто друго; Пријатељи су вам само неколико људи у животу, а другови могу бити колеге с посла; Пријатељ треба да прија, а друг не мора; Друг је за млађе узрасте, а пријатеље стичемо у зрелијем добу; Имам више другова и другарица, а доста мање пријатеља и пријатељица; Другови су сви они које познајем из школе, са факултета, летовања, са тренинга. Пријатеље бирам према систему вредности, према сличним интересовањима; Друг је термин слабијег значења, више везан за период школовања. Имамо много другова/другарица из школе, детињства, а само за неке можемо рећи да су нам пријатељи; Друг је за дружење, провод и весеље, а пријатељ и за тугу и лоша времена; Друг/другарица ме асоцира на соц-комунизам и период основне школе, а пријатељ је друго „ја”; Другове сам имао у детињству, средњој школи, факултету, у војсци, на послу и они нису поседовали особине као моји пријатељи, које сам стекао у каснијој животној доби; Дружење је свакодневно, са пријатељима се ређе виђа. Са другарицом делим ситна задовољства, а са пријатељицом крупне животне ствари; Забавно је

са друговима и другарицама док траје забава. Само пријатељи после теше, перу судове и дају смисао.

У одговорима старијих испитаника експлицитно су навођене категорије субјеката који потпадају под назив *другови/другарице* – познаници из школе, са факултета, са летовања, са тренинга, колеге са посла, комшије. Појам *другарства* се, дакле, везује за припаднике одређених социјалних група и они су ствар случајног, а не личног избора. Тако дефинисане, особе које зовемо друговима могу бити заступљене у великом броју, наравно све у зависности од садржајности друштвеног живота особе. По правилу, другарство не подразумева дубље емотивне везе, па у складу са тим, ни очекиване моделе понашања.

Пријатељство је појам који се везује за зрелији период живота, представља ствар избора према одређеним вредносним параметрима и има јасно дефинисане облике поступања, који функционишу и као условни критеријуми за успостављање односа номинованог као пријатељство.

4. ПРИЈАТЕЉСТВО ИЗ УГЛА ТЕКСТУАЛНИХ ПОДАТАКА

4.1. Пословице. Како истиче Ј. Бартмињски [2011: 63], пословице представљају најмање клиширане текстове које преносе „народну мудрост”, тј. уопштено знање које се у име заједнице предаје индивидуалним примаоцима као поука. Пословице се заснивају на принципу типизације догађаја и ликова приказаног света, што нам омогућава да се при реконструкцији језичке слике света позивамо на њих као на „језичке доказе”.

У овој фази истраживања представимо традиционално народно схватање појма *пријатељство* изражено у зборнику *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи* Вука Стефановића Караџића. Циљ је да се открије традиционално искуство у вези са пријатељством и пријатељима које је похрањено у народној мудрости.

Изразит значај социјалног односа означеног термином *пријатељство* у вредносном систему српског народа, експлицитно или имплицитно, потврђују следеће пословице: *Тешко другу без друга и славују без луга. Добро је и у паклу имат’ пријатеља. Дрво се на дрво ослања, а чоек на чоека. Док је Бога и добријех пријатеља,*

донде се ништа не ваља бојати. Не остави, Боже, без пријатеља. Из ових сентенција јасно се читава висока вредност која се у традиционалној народној култури придаје појму *пријатеља*. На значај старог и потврђеног пријатељства упућује следећи исказ народне мудрости: *Држ' се нова пута, стара пријатеља. Старог вина и стара пријатеља држи се.*

У бројним пословицама исказано је народно вредновање да се пријатељи потврђују и доказују искључиво у тешким и непријатним животним ситуацијама: *Пријатељ се у невољи познаје као злато у ватри. Не вјеруј пријатељу за трпезом, него на вратима од тамнице. Зло годиште рода иште, А невоља пријатеља. А да за што те имам кад ми у невољи нећеш помоћи?* Кад ко пријатеља моли за што.

Према схватању српског народа, карактерне особине људи важан су критеријумски параметар при успостављању пријатељског односа: *Мрзна нарав пријатеља не тече. Ако је неко луд, не буди му друг. Са злијем се немој садружити, јера ти се хоће сатужити. Боље је имати паметна непријатеља него луда пријатеља. Боље се бољим ружити но с грђим дружити. Ко се с рђом дружи, вазда му се тужи. У стара крвника нема нова пријатеља. У старом душманину нема новог пријатеља.*

Откривајући најважније фрагменте слике о пријатељу у српским народним пословицама, запазили смо смисаони раскол појединих анализираних израза народне свести.¹³ У традиционалној представи нашег народа приметан је и страх према особама које се лажно представљају као нечији пријатељи. На овакав доживљај упућују следеће разматране есенције народне мудрости: *Данас пријатељ, сутра непријатељ. Сачувај ме, Боже, од пријатеља, од непријатеља ћу се сам чувати. Кусалом га закусује, а дршком му очи вади.* Кад се ко показује да је коме пријатељ, а мисли му и ради о злу.

О узрочној повезаности пријатељства и жеље за личној користи (хедонистичке или материјалне) сведоче следеће сентенције: *Кад се једе и пије онда је доста пријатеља. Неста вина, неста разговора, неста блага, неста пријатеља. Бољи је гост него пријатељ.* Како се може закључити, пословице, као обрасци народног

¹³ У истраживањима паремилошког фонда српског језика запажен је смисаони раскол многих пословица. В. нпр. Драгићевић 2013 (о амбивалентном односу према Богу), Стефановић 2012 (о амбивалентном односу према брату).

искуства, вредан су извор при осветљавању концепта *пријатељство* у српској културалној заједници. Анализа ових прецедентних израза потврђује позитиван однос према појму *пријатељство*, који је уочен и тумачењем системског и анкетног језичког материјала. Ипак, постоји и мањи број пословица у којима је изражена сумња народног човека у искреност пријатељства, па и страх од особа које се лажно представљају као пријатељи, о чему врло илустративно сведочи сентенција: *Сачувај ме, Боже, од пријатеља, од непријатеља ћу се сам чувати.*¹⁴

4.2. Развијање актуелних представа важних за осветљавање садржаја концепта *пријатељство* у српској култури показаћемо и на материјалу текстова из електронског корпуса савременог српског језика, као и са различитих српских интернет сајтова.

4.2.1. Пријатељство у политичком дискурсу. На овом месту указаћемо на једно семантичко остварење појмова *пријатељство* и *пријатељ* које смо запазили прегледом корупусног материјала, углавном заснованог на новинским текстовима, а које системски, па ни анкетни материјал није наметнуо. Наиме, у актуелној језичкој продукцији лексема *пријатељство* се врло често користи у политичком контексту – када означава изразито добре и често уговорно регулисане односе између земаља или народа. Исп. примере:

Пријатељство Србије и Црне Горе не може да се помути, оно је исувише дуго (Политика, 12. 1. 2001). *Пријатељство између Кине и Србије има дугу традицију* (www.danas.rs, 6. 11. 2017). *Мењају се власти, пролазе векови, али пријатељство Срба и Руса све надживљава* (Политика, 18. 3. 2001).

У оваквој употреби, лексема *пријатељство* често колоцира са придевом *традиционални*, чиме се наглашава компонента трајности, већ издвојена стереотипна особина особина из садржаја концепта *пријатељство*.

Одборници Скупштине општине једногласно су усвојили [иницијативу о братимљењу]. подстичући тако традиционално

¹⁴ Двострук однос народа према одређеним појмовима није редак, а ни зачуђујућ. Како истиче Рајна Драгићевић (2013: 76), „разлог за ову појаву лежи у сумњичавости народа и према непознатима и према ближњима. Тај опрез потиче из тешког живота и нагомиланог, и доброг и лошег, искуства”. Ауторка даље наглашава да је мало појава у реалности које објективно могу вредновати као искључиво добре (позитивне, пожељне) или искључиво лоше (негативне, непожељне).

пријатељство српског и грчког народа (Политика, 13. 8. 2001). *Односе Србије и Индије карактерише традиционално пријатељство* (www.rts.rs, 14. 8. 2017).

За означавање, у политичком смислу, доброг односа између земаља и народа у врло фреквентној употреби је и лексема *пријатељ*.

Русија [је] вековни пријатељ Србије и ... у будућности треба да постоји још боља сарадња ове две земље (www.rts.rs, 19. 2. 2012).

На листи земаља које су, према оцени грађана, највећи пријатељи Србије после Русије, на списку је Кина (www.kurir.rs, 17. 9. 2017).

У лексикографском опису лексема *пријатељ* и *пријатељство*, датом у шестотомнику Матице српске, наведени семантички профил није истакнут.¹⁵ Ни подаци добијени анкетним тестирањем нису упућивали, бар не значајно, на изражену политичку конотацију коју разматрани појмови имају у савременој језичкој пракси. Тек се у захтеву за дописивањем именичке допуне придеву *пријатељски* као одговор појавио колокативни спој *пријатељски народ*, и то само у два случаја. Материјал текстова политичког дискурса сведочи пак о фреквентној употреби лексеме *пријатељство* у исказима са политичком тематиком, где се евидентно користи позитиван афективни набој који појам означен овом речју има у свакодневном животу.

4.2.2. Пријатељство у рекламном дискурсу. Висок степен позитивног афективног појмовног интензитета лексеме *пријатељ* прилично је искоришћен и у рекламним порукама. Наиме, ова лек-

¹⁵ На употребу у политичком дискурсу упућује тек речнички чланак лексеме *непријатељ*. Наиме, у Речнику САНУ регистровано је неколико израза са овом речју са ознаком *пол. (итички)* као квалификатором употребне вредности:

класни непријатељ *пол. припадник односно припадници једне антагонистичке друштвене класе (у односу на припадника односно припаднике друге антагонистичке класе; једна антагонистичка класа у односу на другу).*

спољни/вањски непријатељ *пол. непријатељи, непријатељска организација која изван граница неке државе делује против друштвено-политичког уређења друге државе.*

унутрашњи непријатељ *пол. непријатељи, непријатељска организација која унутар неке државе делује против њеног друштвено-политичког система, уређења.*

сема неретко је интегрални члан слогана којима се рекламирају производи различитих компанија. Добро познат слоган МТС-а за услуге мобилне телефоније гласи *Имате пријатеље!* Овако формулисаним рекламном поруком жели се оставити утисак да је реч о компанији на коју се увек можете ослонити. Компанија „Дунав осигурање” трајност поверења које ћете исказати поверавањем свог новца управо њима потенцира слоганом – *Пријатељ остаје пријатељ!* Слоган компаније „Yumis”, чија је основна делатност производња прехранбених производа гласи – „Yumis”, *пријатељ ваше кухиње!*

Лексема *пријатељ* често егзистира у категорији наслова, који, као иницијална структура новинског чланка, има изразито персуазивно дејство на примаоце поруке. Позитивна појмовна афективност ове речи искоришћена је у бројним насловима којима је циљ да пружи што привлачнију рекламу за одређени производ. Наводимо неке примере које смо регистровали на различитим интернет сајтовима:

Дијаманти, највернији пријатељи жене (www.luxlife.rs)

OMV Србија – AMCC картица је ваш пријатељ на путу (www.facebook.com, 24. 8. 2017)

КОДИ – ваш пријатељ за паметну куповину (www.fastlooper.rs, 4. 6. 2013)

Највернији пријатељи: овим апликацијама можеш да повериш све што другима не смеш (www.dnevno.rs, 26. 10. 2014).

Селфи љубашка, највернији пријатељ ваше фотографије (www.pcpres.rs, 4. 6. 2015).

Актуелна језичка продукција, осликана на политичком и рекламном жанру савременог српског језика, са своје стране потврђује позитивну (пожељну) конотацију појмова о којима реферишу лексеме *пријатељ* и *пријатељство*. Управо је позитивна појмовна афективност ових лексичких јединица разлог њиховог честог коришћења у комерцијалне и политичке сврхе.

5. ЗАКЉУЧАК ИСТРАЖИВАЊА О КОНЦЕПТУ ПРИЈАТЕЉСТВО У СРПСКОЈ ЛИНГВОКУЛТУРИ

5.1. Реконструкција језичке слике појма *пријатељство* у српском језику и српској култури извршена је на основу три типа по-

датака: системских, анкетних и текстуалних. У обзир су узети подаци о лексеми *пријатељство* из шестотомног речника савременог српског језика, као и из етимолошког речника. Лексема номинатор-концепта посматрана је и у споју са осталим лексичким јединицама из свог деривационог гнезда, али у споју са својим синонимима, антонимима и жаргонским еквивалентима. Значајне податке пружила је и анализа репрезентативног асоцијативног поља „пријатељ”. Осветљавању концепта *пријатељство* значајно су допринеле и информације које је пружило анкетно испитивање савремених представника српског језика, спроведено међу млађом и старијом популацијом. Текстуални подаци, ексцерпирани из корупса савременог српског језика и са различитих интернет сајтова, са своје стране су допринели адекватном мапирању концепта *пријатељство* у српској лингвокултури. Значајне информације донела је и анализа српских народних пословица које се односе на појам *пријатељства*. Сваки од ових извора обогатио је концепт *пријатељство* новим, релевантним чињеницама.

5.2. Системски подаци открили су нам особине које чине архетипску базу концепта *пријатељство*, али и различите друге карактеризације које су периферно заступљене у разматраном концепту. Према лексикографској дефиницији, уобичајена слика *пријатељства* сачињена је од карактеристика које се склапају у одређене фасете, а тичу се: емотивних вредности (љубав, поштовање, поверење), реципроцитета (подразумева узајамност испољавања наведених вредности) и бројности (подразумева да у разматраном односу учествују два субјекта или више). Наведене стереотипне особине можемо сматрати језгреним делом концепта *пријатељство*, док је остали језички материјал открио и особености његовог периферног дела. Синоними су, на пример, открили додатне карактеристичне особине у уобичајеној слици пријатељства: провођење заједничког времена, оданост, пожртвованост. Анализа деривата потврдила је позитивну карактеризацију појма *пријатељство*, али, у мањој мери, показала и сумњу људи у постојање правог пријатељства, нарочито када је разлог успостављања пријатељског односа искључиво лична корист. На овакву карактеризацију упућују лексема *назови-пријатељ* и синтагматски спој *лажни пријатељ*, који функционишу као антоними речи *пријатељ*. Негативна конотација коју лексема *пријатељ* може имати поткрепљена је изразима *кућни пријатељ* и *интимни пријатељ*, којима се сугерише љубавна веза, обично скривена или чак недопуштена. Лексема из домена омладинског

жаргона упућују, између осталог, да се међу омладином пријатељство разуме као социјални однос који почива на заједничком провођењу времена (обично у забави, игри, пићу и сл.) или пак на саучесништву у заједничком послу (обично нечасном, непоштенном). Емотивни параметри у овако схваћеном односу нису доминантни. На овакву карактеризацију пријатељства међу младима упућују жаргонизми: *пајт, пајташ, пајдош, ортак, ортаћ; пајташица, ортакиња* или пак речи *екипа* и *компанија*, којима се међу представницима млађе популације означава појам *пријатељи*.

Анкетни материјал открио је котирање појмова *пријатељ* и *пријатељство* у актуелној друштвеној свести. Анализа је показала мноштво особина из садржаја концепта *пријатељство*, не само споредних већ и критеријских. Сумирање резултата анкетног испитивања донело је следеће релевантне закључке:

1. Пријатељство је појам који се високо котира на аксиолошкој лествици нашег народа и који карактерише изразито позитиван афективни интензитет. Ипак, не изостају ни негативне детерминације, у случајевима када се пријатељство покаже у својој супротности, прецизније када се испостави као притворно.

2. Пријатељ је реч двојачке употребе. С једне стране њоме се реферише о особи која својим понашањем испољава углавном све особине релеванте за испитивани социјални однос (у том случају је често праћена атрибутским одређењима *прави* и *најбољи*), а друге стране, ова реч је резервисана и за особе које не испуњавају све критеријуме релевантне за статус „типичног (правог) пријатеља”.

3. Пријатељство своју потврду вредности доживљава кроз дужину трајања. Висока фреквенција ове карактеристике (нарочито у одговорима старије популације) сугерише нам да дуготрајност можемо сматрати и критеријским (језгреним) обележјем концепта *пријатељство*.

4. У прилог претходном закључку сведочи и чињеница да се кроз ставове млађих представника нашег језика, управо због младих година и недовољног животног (можемо рећи и пријатељског) искуства, увиђа и површан, понекад тривијалан, однос према овом појму. За млађе испитанике је, додајмо, свакодневно виђање и комуникација, важан параметар при дефинисању пријатељског односа, док за представнике старије групације овај фактор није релевантан.

5. И млађи и старији носиоци српског језика и српске културе јасно осећају разлику између појмова *друг* и *пријатељ*. Из њихових одговора, недвосмислено се намеће закључак: у српској лингвокултури пријатељство представља чвршћи, трајнији и емоционалнији однос од другарства. Однос пријатељства резервисан је за старију и зрелију животну доб, док се појам другарства везује за школске дане или за познанства условљена истоветним послом или хобијима.

6. Бројност идиосинкратичких одговора којима се осветљава суштина пријатељства сведочи о комплексности садржаја проучаваног концепта.

5.3. Текстурални подаци углавном су комплементари са информацијама из осталих језичких извора. Анализом пословица, као прецедентних исказа, примећена је висока вредност коју пријатељству (поготову старом, дуготрајном) придаје народни човек, али не може се пренебрегнути ни изразито негативан однос, додуше ређе испољен, према онима за које се испостави да су лажни пријатељи, тј. назовипријатељи. У пословицама је евидентан страх народног човека од таквих особа. Висок степен позитивног (пожељног) афективног набоја речи *пријатељ* и *пријатељство* обилато је искоришћен како у текстовима са политичком тематиком, тако и у текстовима са рекламном функцијом. Наиме, уобичајена компонента позитивног вредновања из значења речи *пријатељ* омогућава да се ова лексема у рекламном дискурсу употребљава у бројним контекстима и различитим синтагматским спојевима, те јој, можемо приметити, у овом типу исказа прети деплеција, тј. семантичка истрошеност.

5.4. Пресек резултата добијених анализом сва три типа извора показао је да је пријатељство у српском језику и српској култури комплексан и вишеслојан концепт, формиран од изразито позитивно обојених фрагмената. Издвајањем оних стереотипних (критеријских) особина из богате палете уочених карактеризација можемо предложити следећу радну верзију когнитивне дефиниције појма *пријатељство*: *Пријатељство је позитиван социјални однос између двоје или више људи, који карактерише узајамна љубав, поверење и оданост, као и особина дуготрајности*. Дужина трајања сматра се својеврсном потврдом квалитета пријатељског односа. У наведеној дефиницији појма *пријатељство* истакнута је архетипска основа концепта, којом се детерминише уобичајена слика овог појма у српској култури. Сам концепт, међутим, како смо видели, обо-

гаћен је и бројним споредним особинама које су резултат субјективних искустава и процена и које представљају индивидуалне фрејмове у врло садржајном концепту *пријатељство*, према оцени и тумачењу српског национа. Ти индивидуални фрејмови могу се односити на одређене додатне обрасце понашања који се од пријатеља очекују или пак на одређене особине које треба да има онај кога сматрамо пријатељем. Под индивидуалне фрејмове који учествују у садржају концепта *пријатељство* можемо подвести и карактеризације у којима је уочљив страх представника српског народа од тзв. лажних пријатеља, а онда и њихова скептичност према постојању социјалног односа номинованог као пријатељство. Такве детерминације у вези са анализираном друштвеном релацијом нису доминантне, а засигурно су последица човековог негативног искуства, најчешће сопственог, али и туђег.

Л и т е р а т у р а:

Ајдачић 2015: Дејан Ајдачић, *О вредностима у српском језику*, зборник етнолингвистичких радова, приредио Дејан Ајдачић, Београд: Алма.

Ајдачић 2017: Дејан Ајдачић, *СловоСлавија : Етнолингвистика и поредбена фразеологија*, Београд: Алма.

Бартмињски 2011: Јежи Бартмињски, *Језик – слика – свет*, етнолингвистичке студије, приредио Д. Ајдачић, превела М. Бјелетић, Београд: Slovo Slavia.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Драгићевић 2013: Рајна Драгићевић, „Концепт Бога у српским народним пословицама”, *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, ур. Ј. Грковић-Мејдор и К. Кончаревић, 71–85.

Стефановић 2012: Марија Стефановић, *Језичка слика породице у руском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.

ИЗВОРИ

Андрић 1976: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд: БИГЗ.

Герзић 2012: Боривој Герзић, *Речник српског жаргона*, Београд: SA.

Грађа за Речник САНУ: *Грађа за израду Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

Караџић 1852: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, друго издање, Беч: Штапарија Јерменског манастира.

Лалевић 1974: Miodrag Lalević, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*, Београд: Лексикografsки завод – Sveznanje.

Матешкић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: IRO „Školska knjiga”.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд: Београдска књига – Филолошки факултет у Београду – Службени лист СЦГ.

Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

НПосл. Вук: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, Биоград: Српска краљевска државна штампарија, 1900.

Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, од 1959. године.

Ћирковић 2011: Симо Ћирковић, *Речник урбане свакодневнице*, Београд: Hesperia.

Ћосић 2008: Павле Ћосић и сарадници, *Речник синонима*, Београд: Корнет.

О ВРЕДНОСТИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ :
ЗБОРНИК ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИХ РАДОВА :

2

Уредио Дејан Ајдацић

1. издање

Издавач:

„Алма“, Београд

Рецензенти:

Марта Бјелетић

Петар Буњак

За издавача:

Ђорђе Оташевић

Ликовно обликовање корица:

Дејана Јовановић

Штампа и повез:

„Пресинг“, Младеновац

Тираж:

100

ISBN:

978-86-797686-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

О вредностима у српском језику : зборник етнолингвистичких радова. 2 / уредио Дејан Ајдачић. – 1. изд. - Београд : Алма, 2019 (Младеновац : Пресинг). – 199 стр. ; 24 см. – (Библиотека Тематски зборници / [Алма, Београд] ; књ. 6)

Тираж 100. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-7974-686-3

811.163.41'37(082)

81:39(=163.41)(082)

COBISS.SR-ID 276007692